ISSN: 2395-0609

Scholarly International Multidisciplinary Print Journal

(Impact Factor 8.758)

SIMPJ

An International Peer Reviewed Referred Print Journal

VOLUME XII ISSUE 1 FEBRUARY 2026

Department of Marathi		
Sr. No.	**Title and Author Name**	**Page No.**
61	ना. धों. महानोर यांच्या कवितेतून चित्रित होणारी निसर्ग अस्तित्वाची जाणीव ***Andelwar Saraswati Laxmanrao***	325-332
62	लोकसाहित्यातील निसर्गचित्रण: एक अभ्यास ***Arwade Sajida Sardar***	333-337
63	मराठी-मुस्लिम ओव्यांमधील पर्यावरण ***Attar Mohammad Araman Mustafa***	338-342
64	लोकगीतांतून आविष्कृत होणारे निसर्गचित्रण ***Autade Vaishali Kiran***	343-349
65	बायबल (पवित्र शास्त्र) मधील निसर्ग ***Bhore Avinash Appa***	350-354
66	मराठी लोकसाहित्यातील गोंधळ परंपरेतून होणारे निसर्गचित्रण ***Bondar Dayanand Baliram***	355-362
67	भारतीय सण, वृत्ते,विधी,उत्सव आणि कृषीजीवन ***Chavan Sanjay Ravsaheb***	363-370
68	लोकसाहित्यातील निसर्गचित्रण ***Chaudhari Swati Shivaji***	371-375
69	ना. धों. महानोर यांच्या कवितेतील पर्यावरणीय संवेदन ***Dalavi Sandip Maruti***	376-380
70	मराठी ललितगद्यातील निसर्गचित्रण ***Dhere Tanuja Ulhas***	381-387
71	प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या संवेदनशीलतेवर पाठ्यक्रमातील निसर्ग कवितांचा प्रभाव: एक अभ्यास ***Gaikwad Pushpa Subhash***	388-391
72	बालकवींची निसर्ग कविता ***Gaikwad Sanika Ravishekhar***	392-395
73	निसर्ग, मानवी संवेदना आणि शाश्वतता: 'अवडंबराच्या निचऱ्याचे प्रकरण' या ललित गद्याच्या संदर्भात ***Ganu Manasi Abhijit***	396-400
74	मध्ययुगीन मराठी वाड्मयातील निसर्गचित्रण आणि पर्यावरणीय दृष्टीकोन ***Ghodake Pooja Ambadas***	401-405
75	मराठी लोकसाहित्यातील लोकरुढी व लोकभ्रम यांच्या आधारे निसर्गचित्रण ***Gorde-Patil Sheetal Sachin***	406-411
76	वसंत बापट यांच्या कवितेतील निसर्गचित्रण ***Gund Navnath Kisan***	412-418

Scholarly International Multidisciplinary Print Journal
An International Peer Reviewed, Refereed Journal
SIMPJ
ISSN 2395-0609
SJIF: 8.758

ना. धों. महानोर यांच्या कवितेतून चित्रित होणारी निसर्ग अस्तित्वाची जाणीव

डॉ.सरस्वती लक्ष्मणराव अंदेलवार (सहा.प्राध्यापक)
पद्मभूषण वसंतरावदादा पाटील महाविद्यालय, कवठेमहांकाळ
८९९९५१५४००
saraswatighogre@gmail.com

सारांश:

निसर्गाशी नाळ जपणारा एक अद्वितीय कवी म्हणून ओळखले जाणारा कवी ना.धों. महानोर यांच्या प्रत्येक कवितेतून ग्रामीण जीवनाचे वास्तविकता प्रकट होताना दिसते महानोर यांच्या निसर्ग कवितेत ग्रामीणतेच्या तळागाळापर्यंत पोहोचवणारी सखोलता आणि सूक्ष्मता आहे. ही कविता खेड्यांचे बदलते स्वरूप तेथील जनजीवन आणि मातीशी अतूटपणे संबंध ठेवणारी खऱ्या माणसाची मानसिकता आणि निसर्गातील सुंदरता दिसून येते.ना. धों. मानोरांच्या कवितेतील निसर्ग हा त्यांच्या जीवन जगण्याचा अविभाज्य भाग आहे. जो शेती,माती ,पाऊस आणि ग्रामीण जीवनातील बारकाव्यांनी भरलेला आहे त्यांच्या निसर्ग कवितेत केवळ निसर्गाचेच नव्हे तर मानवी वर्णने येतात.

रानाची भाषा आणि मातीचा सुगंध हे त्यांच्या कवितेचे केंद्रस्थान आहे यांच्या कवितेतून व्यक्त होणारे अस्तित्वाची जाणीव ही निसर्गाशी अतूट नाते जोडणारी ग्रामीण जीवनाशी एकरूप झालेली आणि जीवनाच्या नश्वरतेचा शांतपणे स्वीकार करणारी आहे. महानोर यांच्या कवितेत माणूस निसर्गापासून वेगळा न राहता त्यांच्याच एक अविभाज्य घटक म्हणून प्रकट होते. ग्रामीण जीवनातील श्रम,ऋतूचे चक्र आणि साधे जगणे यातून मानवी अस्तित्वाचा खरा अर्थ उलघडतो जीवन क्षणभंगुर असले तरी ते निरर्थक नाही ही जाणीव त्यांच्या कवितेतून सूक्ष्मपणे व्यक्त होते. त्यामुळे महानोर यांची कविता केवळ निसर्ग सौंदर्याचे वर्णन न करता जीवनाच्या अस्तित्वाची जाणीव करून देण्याचा प्रयत्न करतात.

प्रस्तावना:

महानोरांची कविता अनुभामधून उगम पावते आणि निसर्गाची मनोहारी चित्रण व वास्तविकता दर्शविते मानवाला मार्गदर्शक ठरणारे काव्य अस्वस्थ करून सोडणारे आहे ही कविता आजच्या काळासाठी संदेश देणारी ठरते. आजच्या या निसर्गाच्या आक्रमणावर आणि मानवाच्या शेतीबद्दलच्या भावनांचा कहर पाहता ही कविता आजच्या काळात एक स्फूर्ती देणारी आहे.

आजच्या २१ व्या शतकात माणूस हा तुटलेला एकटा, शेतीची अनास्था,पर्यावरणाचा कोप, अतिवृष्टीने कंटाळलेला शेतकरी या शेतीला नव्याने लळा लावला असा हा संदेश देणारी कविता आहे. दुष्काळाची जाणीव करून देणारा कवी आपल्या कवितेत नांगरून पडलेली जमीन कशी माणसाला उध्वस्त करून सोडते दुष्काळाचे भयावह चित्रण या कवितेत येताना दिसून येते. संवेदनशील मनाचा कवी निसर्गापुढे नतमस्तक होताना दिसून येतो. मराठी साहित्यात इ.स. सन १६२८-२९ मध्ये महाराष्ट्रात पडलेल्या दुष्काळाचे हादरवून टाकणारे चित्रण संत तुकारामाने अभंगातून व्यक्त केलेले आहे आजही तीच मालिका सुरू आहे महानोराने नांगरून पडलेली जमीन या कवितेतून अंतकरण हेलावून सोडणारे दुष्काळाचे चित्रण केलेले आहे. कविता दुष्काळग्रस्त ग्रामीण जीवनातील वेदना रखरखीतपणा आणि निसर्गाची विदारक अवस्था दर्शवते जिथे नांगरून पडलेली जमिनीत फक्त शुकशुकाट आहे एखादे सुकार वासरू दिसते आणि सर्वत्र उध्वस्त त्याचे चित्र आहे जे शेतकऱ्यांच्या जगण्यातील निराशा आणि मातीची तहान व्यक्त करते असेही निसर्गपुत्र कवी ही कविता शब्दबद्ध करतो

ग्रामीण कवितेविषयी:

ज्या कवितेत ग्रामीण जनजीवनाचे चित्रण संवेदनशीलतेने केलेले असते तिला ग्रामीण कविता असे म्हणतात. मराठी साहित्यातील ग्रामीण कविता हा महत्त्वाचा वांग्मय प्रकार होय. एकूणच मराठी साहित्याला वैभवशाली परंपरा लाभलेली आहे मराठी काव्याची ही उज्वल आणि भक्कम परंपरा मध्ययुगीन मराठी कविता व आधुनिक मराठी कविता अशी दोन भागांमध्ये विभागलेली आहे. इसवी सन १८८५ पासून आधुनिक मराठी कवितेचा कालखंड मानला जातो. सुरुवातीला महात्मा फुले यांच्या निर्मिकाचा शोक (१८५३) या काव्यरचनेत मुख्यतः समाज परिवर्तन होण्याची जाणिवा व्यक्त होताना दिसून येतात. 'अखंडा'तील 'कोळंबीन'मध्ये कृषी क्षेत्रातील कष्टमय जीवनाची संवेदना अतिशय प्रभावीपणे टिपलेली आहे. महात्मा फुलेंच्या कवितेनंतर केशवसुतांनी मराठी कवितेला लौकिक व आधुनिक बनवले. ही परंपरा पुढे गोविंदाग्रज, बालकवी, विनायक, कुसुमाग्रज, अनिल, बी नारायण मुरलीधर गुप्ते, बहिणाबाई चौधरी, बोरकर, विंदा करंदीकर अशा अनेक कवींनी कवितेला समृद्ध बनवले. सामाजिक कविता, निसर्ग कविता, प्रेम कविता आधी नवनवीन विषय मराठीमध्ये त्यांनीच प्रथम आणलेले आहेत. म्हणून केशवसुतांना आधुनिक मराठी काव्याचे जनक असेच म्हणतात. परंतु यांच्या कवितेतून येणाऱ्या प्रतिमा या सुखावणाऱ्या होत्या खेड्यातील दुःख, दारिद्र्य या वास्तवशील प्रवाहापासून ग्रामीण कविता दूर राहिली आहे.परंतु निसर्गाकडे अधिक तरलपणे पाहण्याची दृष्टी केशवसुतांच्या कवितेने दिली आहे. तसेच बालकवींचा पिंडच मुळी निसर्ग कविता होय. बालकवींच्या कविता माणसाच्या मनावर अधिराज्य गाजवले निसर्ग सौंदर्याचे दर्शन घडविणाऱ्या कितीतरी काव्यपंक्ती आजही माणसाच्या मनात घर करून आहेत. तसेच बहिणाबाईंच्या कविता या निसर्ग संस्कृती रेखाटणाऱ्या आहेत बहिणाबाईंना निसर्ग रूपातूनच अलौकिक अनुभूती येते तसेच बा. भ.बोरकरांच्या कवितेतून निसर्ग चित्रणे प्रादेशिकतेचे दर्शन घडवून आणते. त्याचबरोबर विंदा

करंदीकर हे मानवी जीवन अतिशय संपन्न आणि समृद्ध करण्यासाठी निसर्गाकडून प्रेरणा घेताना दिसतो तसेच कुसुमाग्रजांनी कवितेतून निसर्गसृष्टीतून खरी भावना व्यापक दृष्टी तेजाची, दिव्यत्वाची, भव्यतेची रूपे चित्रित केली आहेत निसर्गाशी असलेले अतूट नाते स्पष्ट केले आहे.

साठोत्तरी कवितेचा विचार करताना शेतकरी शेती आणि शेतकऱ्यांच्या भोवतालचे विश्व हे आनंद यादवांनी साहित्यातून चित्रित केले आहे.शेतकऱ्यांची दारिद्र्य त्यांची कौटुंबिक जीवन त्यांच्या सभोवतालचा निसर्ग, पती-पत्नी मधील प्रेमभाव, इत्यादी विषय कवितेतून मांडले आहे. आनंद यादव यांच्या कवितेबरोबर ना.धों. महानोर यांचीही ग्रामीण कविता १९६० नंतर विशेषत्वाने स्वतंत्र व प्रभावीपणे पुढे येताना दिसते. मराठी ग्रामीण कवितेत वेगळा ठसा उमटवीत कवी महानोर यांच्या कविता नवे वळण घेताना दिसून येते.ग्रामीण जनजीवनाच्या तळाशी नाळ जोडलेली अतिशय प्रसन्न अशी निसर्गातील सप्तरंगाची उधळण करणारे ही कविता अतिशय महत्त्वाचा ठरला आहे. अशा प्रकारे अत्यंत उच्च दर्जाचे साहित्य निर्माण करताना त्यांची मानवी करुणा आस्था, निसर्ग संवेदन व्यक्त करणारी हिरव्या बोलीचा शब्द होऊन पुढे आली आहे. म्हणूनच त्यांच्या ग्रामीण जीवनाशी नाळ असल्याने या कविता विशेष लक्षणीय ठरतात.

ना. धों. महानोर यांचा अल्प परिचय

ना. धों. महानोर यांचा जन्म १६ सप्टेंबर १९४३ रोजी मराठवाड्यातील पळसखेड येथील अशिक्षित शेतकरी आईवडिलांच्या पोटी जन्म झाला. अतिशय खेडेगावात त्यांचे बालपण गेले बालपणापासून त्यांचे शेतीशी, रानाशी संबंध आला. शेतकरी कुटुंबाचे सर्वस्व म्हणजे शेती होय. म्हणूनच रानालाच काळी आई संबोधतात.आणि या मातीतच जन्माला येतो,जगतो,आणि मातीतच मरतो. त्यांचे शेंदुर्णी येथे माध्यमिक शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर त्यांनी पुढील शिक्षणासाठी जळगावच्या एम.जे. महाविद्यालयात प्रवेश घेतला पण घरची गरीबी आणि कौटुंबिक जबाबदाऱ्यामुळे त्यांना पुढे शिक्षणापासून वंचितच राहावे लागले. या काळातच त्यांचा चांगल्या कवींशी आणि कवितेची ओळख झाली आणि त्यांच्या प्रेरणातून त्यांनी वयाच्या तेराव्या वर्षापासूनच काव्य लेखनाला सुरुवात केली.

त्यांना त्यांच्या कविता लिहिण्याला चांगले वातावरण मिळत गेले मुळातच त्यांचा जन्म गावाकडचा असल्यामुळे गावात होणाऱ्या मंदिरातील आरत्या, भजने, कीर्तने, जात्यावरच्या ओव्या, झोपाळ्यावरची गाणी,शेतातील श्रम गीते यांच्याशी असलेल्या संबंधातून त्यांना कवितेची गीतेची आवड निर्माण झालीमहानोरांच्या यशस्वीपणे कमी होण्याच्या वाटचालीत कुसुमाग्रज, बा.भ. बोरकर, ना.घ. देशपांडे, पु.शी. रेगे, इंदिरा संत यांचा प्रभावीपणे वाटा आहे.दिलीप चित्रे,आरती प्रभू, पुरुषोत्तम पाटील, नेमाडे, करंदीकर अशी कवी प्रभावळ ही उल्लेखली आहे. यावरून महानोरांच्या कवितेचे नाते संत परंपरा यापासून ते समकालीन परंपरेची अतूट असल्याचे दिसून येते.महानोर यांच्या प्रतिमेबद्दल लिहिताना प्रा. उत्तम क्षीरसागर म्हणतात, अत्यंत उच्च दर्जाचे साहित्य निर्माण करण्यासाठी त्यांच्याकडे असलेली महानोर यांच्या मनातील भावना, मानवी करुणा, आस्था प्रत्येक कवितेत उत्कृष्ट भरलेली आहे असे म्हणतात.

ना. धों. महानोर यांची साहित्य संपदा

ना. धों. महानोर यांच्या रानातल्या कविता (१९६७) वही (१९७१)पावसाळी कविता ([illegible] अजिंठा (१९८४) या कवितासंग्रहाबरोबरच गाथा शिवरायांची(१९९१) व जगाला प्रेम अर्पावे ([illegible])यासारखे व्यक्तिचित्रणात्मक काव्यसंग्रह त्यांच्या नावावर दिसून येतात. तसेच प्रार्थना [illegible] पानझड,तिची कहाणी पक्षांचे लक्ष थवे निवडक कविता (१९८४) इत्यादी कविता संग्रह प्रसिद्ध आहेत. गांधारी कादंबरी (१९८२) गावाकडच्या गोष्टी(१९७२) लोककथांचे संग्रह (१९८१) इत्यादी कादंबरी व अन्य साहित्य लेखन प्रसिद्ध आहेत. तसेच यशवंतराव चव्हाण, जे रम्य ते [illegible] या शेतकरी दिंडी, शरद पवार आणि मी हे ललित गद्य प्रसिद्ध आहेत.

महानोर यांच्या कवितेतील निसर्ग जाणीव

ना.धों. महानोर यांच्या कवितेतील निसर्ग सौंदर्य ही त्यांच्या ग्रामीण जीवनाचा शेतीचा आणि मातीशी जोडलेल्या अनुभवांचा अविभाज्य भाग आहे ज्यात पाऊस शेत शिवारे [illegible] नद्या आणि विविध फुले व प्राणी यांचे सूक्ष्म आणि भावनिक चित्र नाते त्यांच्या कवितेतील केवळ निसर्ग हेच पार्श्वभूमी नसून तो एक जिवंत घटक आहे जो मानवी भावनांशी प्रेम [illegible] आनंद एकरूप होतो आणि शेतातील कष्ट व ग्रामीण संस्कृतीचा आरसा बनतो. ज्यामुळे निसर्ग सौंदर्य अधिक सखोल आणि अस्सल वाटते म्हणूनच त्यांची सृजनशीलता नित्यनुतानता, [illegible] दिव्यता, अखंड क्रीडाशीलता ,सुंदरता ही वैशिष्ट्ये त्यांच्या कवितेतून दिसून येतात. महानोर यांच्या कवितेतून दिव्यत्वाची भावना प्रकट होताना दिसते.

> या नभाने या भुईला दान द्यावे
> आणि या मातीतून चैतन्य गावे
> कोणती पुण्य अशी येते फळाला
> जोंधळ्याला चांदणे लखळून जावे

या कवितेत कवीने मानवाला निसर्गाच्या दिव्यत्वाची भावना समजावून सांगताना दिसून येतो.या कवितेतून स्वतःच्या मातीच्या अस्तित्वाची जाणीव होते म्हणजेच मानवी [illegible] निसर्गाची देणगी अत्यंत महत्त्वाचे आहे कृषी संस्कृतीत पावसाला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे मातीतून चैतन्य फळाला येण्यासाठी पावसाची पाण्याची गरज असते तसेच या [illegible] पाण्याशिवाय अस्तित्वही नसते तसेच या जमिनीला पाण्याशिवाय अस्तित्व नाही. कारण या नभाने या भुईला जमिनीला पाण्याचे दान द्यावे,दान देणे ही भावना किती मोठी आहे [illegible] अत्यंत दिव्य असतो जोपर्यंत हा नभ पाऊस पाडणार नाही तोपर्यंत आपल्या जगण्यालाही अर्थ नाही मानवी जीवनाप्रमाणे जमिनीला पावसाशिवाय अर्थ प्राप्त होत नाही. ही निसर्गाच्या सानिध्यातली दिव्यत्वाची भावना आहे.मानवी जन्म उदयास आल्यापासून आजपर्यंत पाऊस [illegible] पूजेचा प्रार्थनेचा विषय झाला आहे. कवीला पावसाबद्दल निसर्गाबद्दल कुतूहलही वाटत असे म्हणूनच या ओळी शब्दबद्ध होऊ शकल्या या नभाने या जमिनीला पावसाचे दान [illegible] जी मातीच्या उदरातून प्रसव वेदना सहन करून नवीन जीवाला जन्म देणे. इतके या [illegible]

चैतन्य प्रकट होताना दिसून येते म्हणजेच जमिनीत पेरलेली बी अंकुरित व्हावे ते फुलावे फळावे अशी या कवितेतून प्रार्थना करत आहे आणि या निसर्गाची आश्चर्यकारकता येथे स्पष्ट होताना दिसून येते म्हणजेच जोंधळ्याला चांदणे लकडून जावे या निर्मिती मागे एक पूर्णत्वाची सुखाची भावना म्हणजे जोंधळ्याला चांदणे म्हणजे ज्वारीची कणसे दाण्याने टच्च भरून जावे. ही भावना व्यक्त होते. निसर्गाचा हा अनोखासहळा कवीला वेगळा आणि विशेष वाटतो. ही निसर्गाकडे पाहण्याची दृष्टी प्रत्येकांकडे बहुधा नसते हेच या कवितेचे विशेषत्वाने वैशिष्ट्य जाणवते म्हणजेच या कवीची दृष्टी खूप व्यापक आहे हे अधोरेखित होते.

निसर्गाचा हा दिव्य सोहळा पाहून मन गहिवरून येतो आणि कवीच्या पापणीला पूर येतो कवीला आपले आनंदाश्रू सावरता येत नाही.तसेच त्यांचे प्राण रानात गुंतून जातो कवी या सृष्टीच्या देणगीला पाहून आनंदाने बेहोश होतो.

या नभाने या भुईला दान द्यावे
आणि माझ्या पापणीला पूर यावे
पाहता सुगंध कांती सांडलेली
पाखरांशी खेळ मी मांडून गावे
गुंतलेले प्राण ह्या रानात माझे
फाटकी झोपडी काळीज माझे
मी असा आनंदूनी बेहोश होतो
शब्द गंधे तू मला बाहूत घ्यावे.

या कवितेतून निसर्ग आणि माणूस यांच्यात अतूट नाते दर्शवते या कवितेतून महानोर यांच्या लिहिण्याची निसर्गाकडे पाहण्याची दृष्टी किती व्यापक आहे हे आपणाला दिसून येते या कवितेत नभ, भुई, माती चैतन्य कांती, पाखरांशी खेळ,गुंतलेले प्राण, फाटकी झोपडी हे शब्द गंधे अशा खूप सुंदर निसर्ग प्रतिमा या कवितेत कवितेला एका वेगळ्या उंचीवर नेऊन ठेवताना दिसून येतात. ना.धों.महानोरांच्या प्रत्येक शब्दात दिव्य अर्थ दडलेला दिसून येतो. मानवी कल्पना या सत्यात उतरवता येत नाहीत परंतु या मानवी सत्याची भावना आपुलकीचे आहे जसे आहे तसे निसर्गाची मांडणी करणारा हा कवी श्रेष्ठ आणि प्रत्येक क्षणी निसर्गाची जाण ठेवणारा कवी म्हणून ओळखला जातो.

महानोरांच्या रानातले कविता या पहिल्या कविता संग्रहातील काही सुरुवातीच्या कवितेच्या ओळी महानोर यांच्या जगण्याचा प्रवास जणू काही अधोरेखित करणारे आहेत.

या शेताने लळा लाविला असा असा की
सुखदुःखाच्या परस्परांशी हसलो रडलो
आता तर हा जीवच अवघा असा जखडला
मी त्यांच्या हिरव्या बोलीचा शब्द जाहलो

कवी जन्माला आल्यापासून शेतीचा संबंध आलेला आहे या निसर्गाच्या शेतीचा पाण्याचा पिकांचा पक्षांचा हवेचा वातावरणाचा जवळचा संबंध आलेला आहे.कवी म्हणतो दैनंदिन जीवन जगत असताना या शेताला लळा लाविला आहे आपल्या वाट्याला येणारे दुःख अवहेलना पेलण्याची सामर्थ्य कवीला या लढ्याने दिले असे वाटते शेताच्या अखंड सानिध्यात राहिल्यामुळे आणि त्याने लावलेला लळा पाहून कवीचा अखंड जीवच जखडून गेला आहे आपण या शेताचा एक भाग आहोत ही भावना येथे प्रकट होताना दिसते म्हणून शेताची हिरवी बोली आणि त्या बोलीचा शब्द म्हणजे कवी होय.निसर्ग आणि मानव यांच्यातील संबंधाचे इतके समर्पक आणि आधुनिक युगातील नांगरून पडलेली जमीन सर्वत्र नुसताच शुकशुकाट एकादेज चुकार वासरू कुठेतरी उद्ध्वस्त घाट कवी दुष्काळाचे भीषण वास्तव या कवितेतून मांडतात. कोरड्या दुष्काळाची तीव्रता वाढत जाते आणि निसर्गात होणारा बदल पाहून मानव जात अस्वस्थ होताना दिसतो माणसे हतबल अवस्थेत आपल्या घरट्यात बसलेली दिसतात यावेळी या माणसांनी पूर्वी अनुभवलेल्या आठवणी काळजात घर केलेले दिसतात आणि त्या डोळ्यापुढे चित्र उभे करतात त्यांच्या भूतकाळातील आठवणी जागे होतात या मातीतून हिरवे चैतन्य कसे आले होते हे आठवून गहिवरून जातात इथल्या मातीत धान्यरूपी मोती पिकलेले होते हे वैभव आज निसर्गाने एका क्षणात नाहीसे केले होते भुकेने व्याकुळ झालेल्या माणसाच्या दणकट पाहून ती बळ संपून गेले आणि त्यांच्या पापण्या मिटू लागल्या आणि दुष्काळाची उग्रता वाढत जाते.या कवितेतील भीषण वास्तविकता पाहून निसर्ग आणि माणसाच्या अवस्थाचे चित्रण करताना जमिनीत पडलेल्या भेगा जणू शेतकऱ्यांच्या काळजाचे तुकडे झाल्यासारखे वाटतात असे वर्णन या कवितेत आलेले आहे या कवितेत त्या वेळच्या ग्रामीण भागातील भीषण आणि उदास परिस्थितीचे चित्र प्रकट होतो.अशा दोन्ही प्रकारच्या कविता मधून मानव शेतीशी एकरूप होताना दिसून येतो एकीकडे महानोर यांची कविता निसर्गाचे रंग उधळताना दिसते आनंद उत्साह प्रेम भावनिक मन आनंदाश्रू भरभरून दिलेली निसर्ग धान्य संपत्ती निसर्गाची चमत्कारिक पणा दिसून येतो तर दुसरीकडे दुःख, अश्रू, वेदना, दुष्काळाची तीव्रता,नकार,उद्ध्वस्तता,उदासीनता वैराण माळरान,निरस वातावरण अशा नकारात्मक भावना कवितेतून दिसून येतात. म्हणजेच या कवीने स्वतःचे शब्द सामर्थ्याने माणसाचे दैनंदिन जीवनाची गाथा व्यथा आपल्या रूपाने जिवंतपणाने मांडण्याचे सामर्थ्य महानोरांनी त्यांच्या शब्दशैलीत मांडले आहे. त्यांच्या अशा अनेक कविता माणसाला माणूस पण दाखवून देण्याचे कवितेतील सामर्थ्य डोळ्यापुढे दिसते.माणूस समाजापासून ज्या वेळेला तुटल्या जातो दूर जातो त्यावेळेला एकटेपणाची जाणीव होते हे कवितेच्या ओळीतून दिसते मीच माझा एककल्ली एकटाच चालीत होतो आडवाटेने पिसाटच्या परी बेहोश झालो एका संवेदनशील माणसाची हवहेलना कशी होते हे या कवितेतून चित्रित होते या कवितेत कवी आपल्या वाटेला आलेल्या दुःखाचे चित्र करताना दिसतो या मानवी जीवनात अनेक संकटे या कवीला झेलावी लागली कवी कुटुंबाकडून समाजाकडून विरोध होतो वाया गेलेली व्यक्ती म्हणून हिणवले जाते तरीही कवीला आलेली अनुभूती वरवर दुःखद वेदनादायी जरी

असली तरीही हा एकाकीपणा असला तरी जगण्यातील स्वच्छंदीपणाची बेहोशाची धुंदी यावर मात करण्यासाठी बळ दिले आहे याच कवितेत अमृतांचे कुंभ प्यायला दिलेले आहे असे कवी सांगतात अशा कवितेतून आजच्या समाजापासून तुटत चाललेल्या व्यक्तीला या कवितेतून आशादायी संदेश मिळतो असे हे कवी आपल्या जीवनाचे चित्रण करत असताना अनेकांना प्रेरणा देण्याचे काम केले आहे आजच्या तरुण ग्रामीण असो किंवा नागरी जीवन जगतातला जगत असताना अनेक संकटे अवहेलना सोसावे लागते सहजासहजी कोणतीच गोष्ट माणसाच्या वाटेला सुख प्राप्त करून देत नाही म्हणून या कवितेच्या ओळी माणसाला स्फूर्ती देऊन जातात तसेच जन्मापासूनचे दुःख या कवितेत वास्तव जीवनातला प्रवास करीत असताना कवीने रानाशी निसर्गाशी नाते कसे ठेवावे हे सांगितले आहे आपल्या जीवनातल्या दुःख कष्ट भोगताना ज्या वेदना जी तुटलेपणाची भावना ज्यावेळेस येते त्यावेळेस माणसाचे मन भक्कम जीवन जगावे. या कवितेतून मानवाची मने रेखाटलेली आहेत. लहान मुलांच्या कवितेतून निसर्ग बरोबरच मानवाचे अनेक रुपे प्रकट होताना दिसून येतात.कवितेतून माणसाच्या वेगवेगळ्या मनोवस्था व्यक्त झाल्या आहेत मन चिंब पावसाळी या कवितेतून कवी मनाची निसर्गाशी असलेली एकरूपता दिसून येते तसेच या झाडांचे रंग पेटले या कवितेतून निसर्गाच्या सुंदर रूपाचे त्यांच्या मोहकतेचे व्यक्तिमत्त्वाचे दर्शन घडविते पावसाळ्यातील निसर्गाचे विविध रंग मन वेधून घेताना दिसतो या झाडांचे रंग पेटले गर्द पोपटी झाले म्हणजे झाडांचे रंग पेटून गर्द पोपटी झालेले दिसतात.म्हणूनच त्यांच्या कवितेतील निसर्ग जिवंत रूप धारण करते तसेच पक्षांचे लक्षात हवे ही कविता अतिशय सुंदर अशी कविता आहे त्यांच्या काव्यसंग्रहाचे नाव पक्षांचे लक्ष थवे ही कविता निसर्गातील सर्व व्यक्त करणारी अशी वैशिष्ट्यपूर्ण कविता आहे पक्षांचे लक्ष थवे गगनाला पंख नवे या कवितेत कवीने मनमोहक वाटणारी निसर्ग चित्र टिपलेली आहेत या कवितेचे नादमधूर शब्द माणसाला मंत्रमुग्ध करतात ही कविता वाचताना माणसाच्या मनाला निसर्गाचे सुंदर रूप धारण केल्याशिवाय राहत नाही. झाडे झाली हिरवी विषया कवितेतून बाहेर आपल्या भोवताली असलेल्या वातावरणाचा मानवी मनावर कळत नकळत परिणाम झालेला दिसतो कवी आपल्या आपल्याला या कवितांच्या माध्यमातून रानाशी निसर्गाशी हिरवी बोली होऊन भेटत असतात हे अधोरेखित करतात.

निष्कर्ष:

१. ना.धों.महानोरांच्या कविता आजच्या काळासाठी संदेश देणारी ठरतात.

२. ग्रामीण कविता प्रवाहित झाल्यापासून वास्तविकता मांडणारा कवी म्हणून महानोरांकडे पाहता येते.

३. *शेती निसर्ग पाऊस पाणी हा ग्रामीण जीवनाचा अविभाज्य घटक असून महानोर यांच्या* कवितेचे त्यांच्याशी अतूट नाते दिसून येते.

४. ग्रामीण जीवनातील निसर्गाशी असलेली जवळीकता आणि साधेपणाने जगणे यातून खऱ्या मानवी अस्तित्वाचा अर्थ समजतो.

५. ना.धों. महानोरांच्या कविता इतर कवींच्या कवितेपेक्षा वास्तवाभिमुख ठरलेली आहेत.
६. ना.धों. महानोर यांच्या कवितेतून दिव्याची भावना प्रकट होते.
७. महानोर यांची कविता केवळ निसर्ग सौंदर्याचे वर्णन न करता जीवनाच्या अस्तित्वाची जाणीव करून देणाऱ्या कविता आहेत.
८. मानवी भावना आणि निसर्ग यांची एकरूपता दिसून येते.

संदर्भ:

१. गंगाधर गाडगीळ,'खडक आणि पाणी',पाप्युलर प्रकाशन, मुंबई प्रथमाआवृत्ती,१९६०.
२. विजया राज्याध्यक्ष, परिशिष्ट, रानातल्या कविता,पॉप्युलर प्रकाशन,मुंबई,दुसरी आवृत्ती १९८४
३. क्षीरसागर उत्तम,(संपा): पक्षांचे लक्ष थवे, प्रस्तावना, पाप्यूलर प्रकाशन, मुंबई १९९०.
४. डॉ. रा.गो. नाईकवाडे,'ना.घ.देशपांडे आणि ना.धों.महानोर यांची कविता, पद्मगंधा प्रकाशन पुणे, प्रथम आवृत्ती २००३
५. सार्वेकर कैलास मराठी ग्रामीण कवितेचा इतिहास(संपा) मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे,प्रथम आवृत्ती ऑक्टोबर १९९९